

РАЗМИСЛИ В ЕДНА ЕЛЕКТРИЧКА

Стилиян Стоянов

На гарата в Запорожие един слепец свири на баян Стиви Уондър. "I just called to say I love you" звучи страхотно, запорожият слепец запазва духа на слепия Стиви Уондър и едновременно с това привнася нещо, което вероятно може да се чуе само на гарата в Запорожие, в началото на есента и в края на работния ден, когато гарата е пълна с хора, които чакат електричките си.

Аз също чакам моята електричка, пия бира, макар да ми се пие кафе, но не нескафе, и си мисля за едно есе на Юрий Андрухович, в което той мечтае за деня, в който ще може да се качи на скоростния влак от Лвов до Днепропетровск, там ще е чисто, по коридорите и купетата няма да звучи рускоезична „попса“, а евъргрийни. В някаква степен мечтата на Андрухович се сбъдва – на гарата в Запорожие звучи Стиви Уондър, после баянистът засвирва Род Стюарт. Е, после свири и попса – човекът на изкуството винаги е бил зависим от своята публика. А публиката по железопътните гари на света не се отличава много.

Мечтата на Андрухович се сбъдва и в другото ѝ направление. Вече пътува скоростният влак от Киев до Харков, проектират се такива влакове и до други големи градове. Изабщо Украйна бавно, но внушително се променя. Аз се опитвам да разбера какво става и какво не става в Украйна. Засега съм разбрал само, че е изключително смешно да се опитваш да коментираш нещата и хората след няколкодневен престой. Като ония български певци, които след концерта в Одеса, имаха готови рецепти за почти всички проблеми. От друга страна, аз не съм Тютчев, за да възкликна романтично и с някаква всепроникваща тъга „Умом Россию не понять“. Отказът да разбереш другия води до затваряне в себе си. Загубата е тотална – не разбираш другия, но не разбираш и себе си. Стремеш да разбера Украйна, всъщност е вариант на гениалното Бахтиново „вненахождение“, за да разбереш себе си и своето, ти трябва „вненаходимата“ опорна точка на чуждото. По някакво стечение на обстоятелствата за мене това „чуждо“ е Украйна. В Украйна живеят едни от най-близките ми хора. Такива, с които можеш да не се виждаш години, но мислиш за тях и знаеш, че и те мислят за тебе. И мисленето за Украйна е функция на мисленето ми за тези хора.

„Ние живеем в най-корумпираната държава“ – казва Лена. Лена е на

двадесетина години, умна, любопитна. Пита ме дали и в България е така. Тя също се опитва да разбере себе си и своето през огледалото на чуждото. Отговарям ѝ, че може и да е така, но от мене нито в България, нито в Украйна до този момент никой не е искал подкуп, е, изключвам стандартните отношения с катаджиите – български и украински, за които обаче сам съм си виновен. Спомням си за оня случай, когато непохватно се опитах да дам 20\$ на директора на университетския хотел, защото ми се стори, че прекалено се бави с настаняването ми. Директорът ме погледна, каза, че българите сме братя и не може да вземе пари. Тогава впечатленията ми от Украйна бяха на една седмица, аз също бях чувал за корупцията и мислех, че директорът си иска своето. После разбрах, че той нищо не иска, просто нещата тук стават много бавно, а логиката на тяхното ставане или неставане не винаги е понятна. Другото, което разбрах бе, че среднестатистическият университетски преподавател не е нито много застрашен, нито много изкушен от корупционен натиск. Изключения, разбира се, има.

„Това е голяма държава и всичко в нея е голямо, дори кутиите за бонбони“ – казва Ваня. Ваня е хърватка. Права е. А в голямата държава нещата стават бавно. Украинците носят в паметта си трагичния спомен от опитите за бърз преход. Революцията от 1917 г. и дългите години на гражданска война и смърт след нея. Гладът от 20-те години. Гладът от 30-те години. Гладът от 40-те години. Никой не може да сметне колко точно са жертвите. Но са милиони. Ние с Ваня се дразним от мудността в Украйна. Но и разбираме, че четирите милиона, умрели през гладните години, са почти колкото цялото хърватско население и колкото половината българско.

Сравнително лесно е да промениш нещата в прибалтийските републики. Президентът на Естония, достолепен мъж, казва в интервю пред един от украинските телевизионни канали, че не е толкова трудно да се извършат бързи промени в страна с население милион и половина, страна, в която са все още живи поколенията, които помнят и нещо друго, освен петилетки, колхози, класова борба, порив към светлото бъдеще. В Украйна такова поколение няма. Тук спомените са други. Войната, следвоенните години, времената на усилен индустриализация, времената на „Кавказка пленница“, „Диамантената ръка“. Мисля си, че Украйна търси своите опори в миналото. В първите години на своята независимост Украйна търсеше своите корени още в доисторическите времена – скитската култура, сарматската култура. Сега този малко несъстоятелен стремеж към колкото може по-стара история е затихнал. Но защо толкова се учудвам? Та не е ли пълен книжният пазар в

България с книги, в които „научно“ се доказва, че историята на България е на много повече от 1300 години и е от славна по-славна? Като че ли е по-лесно да се заровиш в романтичните дебри на миналото, отколкото да погледнеш нелицеприятното настояще.

В началото се учудвах: как може да се живее само със спомените за войната, само със старите и добри съветски филми, как може да се съжالياва за „равенството“ при социализма и да се забравят празните магазини? Сега си мисля, че това е отново проблемът за опората. Бъдещето не може да бъде вече опора. „Светлият капитализъм“ предполага индивидуализъм и индивидуална отговорност. Това е моята опора, но това не може да бъде нашата опора. Нашата опора са нашите спомени.

Някъде на втората година от престоя си в Украйна разбрах, че аз и моите студенти понякога говорим на различни езици. Аз се гордеех, че моите дядовци са умрели от естествена смърт, Вячеслав ме питаше не се ли срамувам от това. А Яна ми обясни просто и разбрано: във всяко едно семейство в Украйна споменът за войната е семеен спомен. Да забравиш за нея, значи да забравиш за рода си. Тогава разбрах. Това, което аз знам за войната, е различно от това, което те чувстват. За мене войната бе някаква абстракция. Двадесет милиона жертви са прекалено много, за да изградят конкретна представа. Но си спомням влака на дружбата през 1975, който ни докара най-напред в Киев, после в Луганск (тогава Ворошиловград), после в Краснодар. И си спомням как момченцата (тогава 14-15-годишни) си хапехме устните в музея на младогвардейците, за да не заплачем, както плачеха, без да се крият, момичетата. Това беше споменът за реалната война и реалните хора. За нас тогава това бе Краснодар, шурфовете. За хората тук това са личните спомени. „От 300 момчета, които завършихме нашето училище, след войната останахме девет“ – разказва Роман Давидович. Той не разбира как е останал жив, до ден днешен смята, че това е чудо. Той разказва човешки за войната – за това как в подмосковската зима на 1941-1942 г. са били облечени, как не е си спомня през същата тази зима да е спал на закрито, как са миришели на авиационен бензин съдовете, в които са носели водката. Роман Давидович говореше само на украински, в началото го разбирах трудно, после все по-лесно. Накрая започнах да скалпявам някакви изречения на украински, защото ми бе неудобно всеки път да се извинявам, че на руски ми е по-лесно (бях го учил маса години в училището, после в Университета). Питам го как е воювал за държавата, която не харесваше, защото бе опитала да претопи народа и езика му. Обясни, че е воювал не за СССР, а срещу тези, които са влезли в неговия дом. Усещането било точно такова: някой е влязъл в твоя дом неканен и ти си длъжен да го изгониш.

Постмодерният деконструктивизъм не е модерен в Украйна. В България аз имам проблеми със собствените си деца, когато става въпрос за класическата българска литература, за българската история. Трябва да разказвам уроците по история на сина си и да му тълкувам думите. Дъщеря ми не обича българската класика и се чуди как мога да чета Вазов или да слушам музика от 70-те и 80-те години. Тя няма и не иска да има спомен от това. Е-mail-ите ѝ са изпълнени с английски думи. Опитвам се да я разбера, но нещо в мене се дразни. Въпрос на разлика във възрастта?

Тригодишният Рома седи на гърнето и, докато аз работя нещо по компютъра, чувам как той с дебел глас декламира някакви стихове. Майката на Рома е филолог и това може би обяснява нещата (аз също съм филолог, но моите деца питат няма ли филм по тази досадна книга, която учителката иска да прочетат...). Вика, която е на петнадесет години, рецитира Пушкин, говори за разказите и романите на Рабиндранат Тагор. Нито майка ѝ, нито баща ѝ са хуманитаристи. Вика съжaliaва, че има проблеми с очите и лекарите са ѝ препоръчали да ограничи четенето. С петнадесетгодишната Вика мога да си говоря на теми, по които изобщо мога да говоря с малко хора. Четенето също е традиционна дейност, която модерните времена отнесоха от България. Впрочем не само от България. Дубравка Угрешич в едно свое есе говори за шансовете на хората от бившия Източен блок. Един от тях е било четенето. Сега в България четат един много тесен елит. „И тук далеч не всички четат“ – успокоява ме Вика. Може и не всички. Но книжният пазар на „Петровка“ в Киев е почти толкова голям, колкото пазара в „Илиянци“. И хората не са по-малко. Само дето на „Илиянци“ се купуват дрешки, обувки, бяла и черна техника, а на „Петровка“ – книги.

Оказва се, че в Украйна аз мога да намеря неща, които харесвам и които в България вече ги няма. Мога да влезна в големия магазин за пасти и бонбони на централния проспект в Запорожие и да усетя отдавна забравения дъх на сладкарницата от моето детство. В България има всякакви сладкарници с всякакви пасти, но този дъх вече го няма. Може би това е цената на модернизацията? Тогава разбирам приятелите си от Киев. Киев е станал модерен европейски мегаполис. С подземни търговски центрове, с модерна ж.п. гара, с магазини, в които могат да се видят всички световни търговски марки. Но Елена си спомня за Площада на независимостта от своето детство (тогава, разбира се, площад „Октомврийска революция“), Люба – за дъха на магазина за тестени изделия на „Лев Толстой“. Ние не обичаме „Мак Доналдс“, но не можем да откажем на децата си, когато ни повлекат към него. Противоречия между поколенията или пак за цената на модернизацията? А проблемът е, че

тази модернизация не е предвидена в партийните документи и не е планирана. То и Единствената партия вече я няма. Няма го Стрелочника, няма го Зеления светофар, ти сам вървиш по пътя и се съмняваш дали това е точно Моят път. Защото Нашия път вече го няма. По метода на пробите и грешките разбираме тази проста истина. Но не може да има декрет, който да я наложи. Мисленето в „ние“-категории в Украйна ми се струва хипертрофирало. Отглас или привичка от времената на социализма, в които всички сме били равни? (А равни ли сме били...)

Всъщност проблемът за равенството води към друг ред мисли. Карл Сейгън твърди, че статистически няма, нямало е и не би могло да има двама абсолютно еднакви човека. Профанският марксизъм, известен още като ленинизъм, се опита да наложи идеологически равенството между хората. Идеологията влезе в противоречие с човешката природа. Човекът не иска да е като другия човек. Сега в Украйна лесно се открива носталгия по времената на равенството. Хората са забравили равенството по опашките за всичко и като че ли помнят само равенството от плакатите и от радиото и телевизията; не реалното, а артикулираното равенство. Но същият този език, който са използвали, за да наложат поне езиково равенството, парадоксално е запазил лингвистични средства за бягството от същото това равенство. Поразявам се колко употребявана е в руския език представката „спец“. „Спец“ може да се постави почти пред всяка дума – спецпитание, спецнаказ, спецназ, спецодежда, спецовка, спецмашина, спецсвръзка... Сега вече никой не говори за всеобщото равенство, макар носталгията по илюзорното равенство на соца да е жива. Сега и думичката „спец“ е поизместена от думичката „ексклузивен“. Алексей казва, че прави ексклузивни масажи и си признава, че не знае какво означава това. Така твърдели клиентите му – както той ги описва – търговци, милиционерски началници, хора от бюрата за обмен на валута, хора от полуподземния свят. Ексклузивните хора, които получават своя ексклузивен масаж, носят им ексклузивни билети за театър или концерт, дрехите си ги купуват в ексклузивните магазини, возят се в ексклузивни джипове и говорят по ексклузивния си GSM. Нов вариант на бягството от равенството.

Всъщност вариантите са много. В статия на украински икономист прочетох, че ако рязко се увеличат пенсиите, но изчезнат привилегиите, това ще предизвика по-скоро бурно недоволство, отколкото бурна радост. Привилегията ти дава усещането, че с нещо ти си „специален“, че държавата оценява това, което ти си направил или правиш. И сигурно това обяснява, че броят на привилегированите не намалява. Парадоксално е това

едновременно бягство от равенството и копнежът по времената на равенството. Известният от времето на екзистенциализма синдром на „бягство от свободата“? Не знам. Виждам, че хората тук разбират, че нещо си е отишло, но по някакъв начин се опитват да съхранят поне част от него. Това е също част от Традицията. Но когато в предизборните листовки, които ми пхат в ръцете, чета, че, ако бъде избран Нужният депутат (Най-добрият депутат), пак ще има безплатно образование, здравеопазване и НИЕ пак ще живеем добре и постарому, си мисля за подлото експлоатиране на традиционните представи. Няма да потекат. Също както украинския пазар няма да се наводни с български вина и консерви (украинските не са по-лоши), а българите няма да чакат петнадесет години заветната „Лада“. Нещо си е отишло.

Миналото е деликатна област. Не можеш да живееш само с него; усещаш се нащърбен, когато някой ти отнеме нещо от него. Сложен баланс... Нямам сантименти към времето на комунизма, но как да обясня на децата си, че този на снимката съм аз, когато съм бил по-малък от тях, а това зад мене е Мавзолеят, който вече го няма? Политически екстремизъм, който унищожава част от личната ми история, или отново модернизация? („На мястото на Мавзолея ще построим модерен европейски площад!“)

„Твоя судьба в твоих руках“, прочетох в един писоар в невероятния град Одеса и си спомних за приятеля ми от студентското време Ангел, който твърдеше, че няма нищо по-замислено от мъж в писоар. Някой замислен мъж в одеския писоар бе изразил онова, което във времената на Просвещението Волтер бе написал в края на „Кандид“: „И тъй, прочее, нека всеки да копае градината си.“ – човешкият индивидуализъм, усещането, че твоят живот зависи от тебе самия. За хората, живели в социализма, това е ново откритие. Ние сме системни хора, живели сме в Системата, съобразявали сме се с нея или сме се борили с нея. Лошото е, че дори когато системата я няма, ние трудно осмисляме екзистенцията си извън нея, по инерция продължаваме да се съобразяваме или да се борим. По парадоксален начин тя ни липсва и ние, постсоциалистическите хора, трудно преодоляваме тази липса. И докато я преодоляваме, продължаваме да търсим новата Система и новите партийни секретари, които ни пречат. Това вероятно обяснява остро негативното отношение към политическите елити и в България, и в Украйна. Народното събрание в България и Върховната Рада в Украйна са места, където са се събрали лоши хора, които мислят само за своите интереси и са забравили нашите. Политическите елити са силно корумпирани, абсолютно неморални; те спират всяка прогресивна инициатива. Общо взето това са настроенията на хората, преживели по-голямата част от годините си в Системата на социализма. В лицето на новите политически елити се

търси продължението на Системата. И ти трябва известни усилия, за да прозреш, че обществото не може без своите политически елити, по същия начин по който не може без своите учители, лекари, комунални служби, търговци и т.н. И емоционалната енергия, хвърлена в разсъждения колко корумпирани са депутатите или министрите, довежда до главоболие и душевен дискомфорт.

На нас ни е трудно още да свикнем с мисълта, че абсолютната система вече я няма. Ние се възмущаваме, че политическите и икономическите елити са крадливи и корумпирани, но не политиките изпокрадоха пътните знаци в България, пейките от парковете, двигателите от напоителните съоръжения. Това го направиха, ако се изразим с друго клише, хората от народа. На всички ни е трудно да осмислим простите думи от одеския писоар; по-лесно е да търсим причината за нашите неудачи извън нас, в това, че Системата е лоша, а ние добри, в това, че правителството е лошо, в това, че президентът е некадърен. И с почти религиозна надежда да избираме следващия парламент, следващия президент, следващия кмет, за да „прозрем“ след няколко седмици колко те са некадърни.

„Грабете толкова суверенитет, колкото можете!“ – щедро предложи Борис Елцин в началото на 90-те години. Но ако не знаеш нито колко суверенитет ти е нужен, нито какво да го правиш?

Оказва се, че да вземеш своята съдба в своите ръце не е лесна работа. Но какво толкова чудно? От времето, в което Кандид призовава всеки да копае градинката си, до времето, в което средностатистическият швейцарец не знае кой влиза в неговия политически елит, защото това по никакъв начин не се отразява на неговото всекидневие, са минали два века. От времето, в което официално бе демонтирана Системата до времето, в което прочетох одеския надпис, бяха минали десетина години. Очевидно ние сме далече от швейцарския модел. Но учуден забелязах, че фразата „Ръководната роля на Партията“ е абсолютно непонятна и на моите студенти, и на моите деца; те не разбират нито какво значи Единствена партия и единствена идеология, още по-малко какво значи ръководната роля на тази единствена партия. Това поколение вече е извън клишетата на Системата и системните хора.

Поразявам се колко много неща могат да се продават в една електричка – от стандартните бира, безалкохолно, вафли, бисквити, кифли, през плодове и зеленчуци до чорапи, трикотаж и ученически принадлежности. През двата часа пътуване непрекъснато някой върви между седалките и продава по нещо. „Четири години в тази електричка един младеж продаваше трикотаж“ – казва Сергей. „Навярно вече има магазин в Запорожие,“ –

опитвам да се шегувам аз. „Да, около централния пазар” – без всякаква ирония отговаря Сергей.

Един от хората, който е осъзнал, че неговата съдба е в неговите ръце?

Със скърцане и тласък (почти като в поемата на Венедикт Ерофеев) електричката спира на своята последна спирка. Множеството се изсипва на перона и потъва във вече падналата нощ.

Послепис

Размислите в електричката вече са на повече от десет години. За тези десет години в Украйна се промениха много неща. Реших обаче да не ги осъвременявам. Страх ме бе, че ще се получи безобразен текст, в който лошо биха се смесили тогавашни и сегашни емоции. Основата обаче е същата: и сега, както и преди десет години, Украйна е онова „свое чуждо“, което те предизвиква към размисли – за украинците и за себе си.

Информация за автора:

Стилиян Стоянов е доцент по теория и история на литературата в ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград. Научните му интереси са в областта на популярната и масовата литература, социология на литературата. Автор е на книгите „Литературата на двора“ (1998), „Литература и технологии“ (2014) и на публикации в областта на теорията и историята на българската литература, съпоставителни анализи между произведения на българската и украинската литература.

E-mail: stilyan61@hotmail.com